

Sebenaplnující se proroctví

V řadě prací, do kterých zřídka někdy nahlédne někdo mimo akademické kruhy, uvádí W. I. Thomas, doyen amerických sociologů, základní teorém sociálních věd „Jestliže lidé definují situace jako reálné, jsou tyto reálné ve svých důsledcích.“ Kdyby byly Thomasův teorém a jeho implikace známy obecněji, více lidí by lépe chápalo fungování naší společnosti. I když nemá razanci a přesnost teorému newtonovské fyziky, je nadán stejně širokou rulevancí a lze ho s užitkem aplikovat na řadu, ne-li ve skutečnosti většinu sociálních procesů.

THOMASŮV TEORÉM

„Jestliže lidé definují situace jako reálné, jsou tyto reálné ve svých důsledcích,“ napsal profesor Thomas. Tušení, že narazil na klíčový bod, bude ještě neodbytnější, když si uvědomíme, že v podstatě stejný teorém opakovaně hlásali učení a všímaví duchové dávno před Thomasem.

Když zjistíme, že po jiných stránkách tak protikladné osobnosti jako v sedmnáctém století obávaný biskup Bossuet ve své vášnivě obhajobě katolické ortodoxie, v osmnáctém století ironický Mandeville ve včelí alegorii plástvovitě proložené postřehy o paradoxech lidské společnosti, popudlivý génius Marx v revizi Hegelovy teorie historické změny, plodný Freud v pracích, které se na cestě ke změně pohledu člověka na člověka dostaly snad nejdál ze všech děl té doby, a erudovaný, dogmatický a příležitostně zdravě usuzující profesor na Yale William Graham Sumner, jenž působí jako Karel Marx středních tříd - když zjistíme, že tato nesourodá společnost (kterou jsem navíc vybral z řady jiných, byť ne již tak význačných

osobností) se shoduje na pravdivosti a případnosti toho, co je v podstatě Thomasovým teorémem, snad dospějeme k názoru, že je hoděn i naší pozornosti.

K čemu tedy Thomas a Bossuet, Mandeville, Marx, Freud a Sumner obracejí naši pozornost?

První část teorému představuje trvalou připomínku, že lidé reagují nejenom na objektivní charakteristiky situace, ale také - a někdy především - na význam, který pro ně tato situace má. Jakmile situaci přičknou nějaký význam, jejich následné chování a některé z konsekvencí tohoto chování jsou determinovány tímto připsaným významem. To je však řečeno stále ještě poněkud abstraktně a abstrakce se snadno mohou stát nesrozumitelnými, nejsou-li tu a tam spojeny s konkrétními fakty. Ohlédněme se po nějakém příkladu.

SOCIOLOGICKÝ PŘÍKLAD

Píše se rok 1932. Poslední národní banka je prosperující institucí. Velká část jejích zdrojů je likvidní, aniž by se banka musela uchýlovat k rozředění kapitálu. Cartwright Millingville má víc než dostatečný důvod být hrdý na bankovní podnik, v jehož čele stojí. Až do Černé středy. Při vstupu do banky si všimne, že tam vládne neobvyklý ruch. To je trochu zvláštní, protože lidé z ocelárny A.M.O.K. a továrny na matrace K.O.M.A. bývají zpravidla vypláceni až v sobotu. Přesto stojí tak dva tucty lidí, oči vidně z těchto továren, ve frontách před pokladnami. Když ředitel zahýbá ke své kanceláři, soucitně přemítá: „Snad je uprostřed týdne nevysadili z práce? V tuto dobu by přece měli být v dílnách.“

Ale spekulace tohoto druhu ještě nikdy žádné bance k úspěchu nepomohly a Millingville se raději začne věnovat stohu listin na psacím stole. Svým rozmáchlým podpisem nevyřídí ještě ani dvacítku dokumentů, když ho z práce vytrhne absence čehosi důvěrně známého a rušivá, přítomnost čehosi cizího. Tichý, diskrétní šum bankovní-

ho domu ustoupil divné, protivné pronikavosti mnoha hlasů, Jistá situace byla definována jako reálná. A to je začátek toho, co skončí Jako Černá středa - dalo by se říci: poslední středa Poslední národní.

Cartwright Millingville nikdy neslyšel o Thomasově teorému. S tím, aby poznal, jak funguje, však neměl žádný problém. Věděl, že jakmile dostatečné množství vkladatelů uvěří pověstem o nesolventnosti banky, žádná poměrná likvidita jejích aktiv jí nepomůže a banka se vskutku stane nesolventní. A konec Černé středy a ještě černější čtvrtek - kdy dlouhé fronty nervózních vkladatelů, z nichž každý se horečně snažil zachránit si svoje, narostly v ještě delší fronty ještě nervóznějších lidí - mu daly za pravdu.

Stabilní finanční struktura banky závisela na jednom souboru definic situace: víře v platnost propojeného systému ekonomických příslibů, jimiž se řídí život lidí. Jakmile však vkladatelé definovali situaci jinak, jakmile zpochybnili možnost, že tyto přísliby budou vyplněny, tato realitě zprvu neodpovídající definice vyvolala reálné důsledky.

Stačí jeden běžný, modelový případ a člověk ani nepotřebuje Thomasův teorém, aby pochopil, jak k němu došlo - alespoň je-li dost starý, aby v roce 1932 mohl volit Franklina Roosevelta. Ale s využitím tohoto teorému lze snad tragickou historii Millingvillové banky přeměnit v sociologický příklad, který nám pomůže porozumět nejenom tomu, co se ve třicátých letech stalo stovkám bank, ale také tomu, co se dnes děje ve vztazích mezi černochoy a bělochy, protestanty, katolíky a židy.

Tento příklad nám říká, že veřejné definice situace (proroctví či předpovědi) se stávají integrální součástí situace, čímž ovlivňují následný vývoj. To je pro lidské záležitosti příznačné. Ve světě přírody, jehož se nedotkly lidské ruce, se s něčím takovým nesetkáme. Předpovědi návratu Halleyovy komety nemají na její oběžnou dráhu vliv. Ale kolující zvěsti o nesolventnosti Millingvillové

banky skutečný výsledek ovlivnily. Proroctví o krachu vedlo ke svému naplnění.

Vzorec sebenaplňujícího se proroctví je tak běžný, že každý máme svůj oblíbený příklad. Vezměme si případ nervozity před zkouškou. Nervózní student, přesvědčený, o tom, že určitě propadne, věnuje více času starostem než studiu, a není se co divit, že pak podá slabý výkon. Původní neodůvodněná úzkost se přemění ve zcela oprávněný strach. Nebo se lidé domnívají, že válka mezi dvěma národy je nevyhnutelná. Představitelé těchto dvou národů, poháněni tímto přesvědčením, se navzájem stále více odcizují a pohotově odpovídají na každý „útočný“ krok z druhé strany „obraným“ opatřením na straně vlastní. Rozšiřuje se zbrojní potenciál, zvětšují se zásoby surovin a narůstá počet mužů ve zbrani, až nakonec očekávání války pomůže vytvořit skutečnost.

Počátkem sebenaplňujícího se proroctví je *nesprávná* definice situace, jež vyvolává nové chování, díky kterému se původně mylná představa stane pravdivou. Ošidná platnost sebenaplňujícího se proroctví zvětšuje panství omylu. Prorok totiž uvádí skutečný průběh událostí jako doklad toho, že měl od samého počátku pravdu. (A přesto víme, že Millingvillova banká byla solventní a že by vydržela po mnoho let, nebýt falešných pověstí, které *vytvořily* samy podmínky svého naplnění.) Takové jsou paradoxy sociální logiky.

Sebenaplňující se proroctví velkou měrou přispívá k vysvětlení dynamiky etnických a rasových konfliktů v dnešní Americe. O tom, že právě takový je případ přinejmenším vztahů mezi černochoy a bělochy, se lze přesvědčit na patnácti stech stranách, jež čítá kniha Gunnara Myrdala *Americké dilema*. Tezí následujícího, mnohem kratšího rozboru je, že sebenaplňující se proroctví může mít na vztahy mezi etnickými skupinami ještě obecnější dopad, než uvádí Myrdal.¹

¹ Protějškem sebenaplňujícího se proroctví je „sebevražedné proroctví“, které změní lidské chování oproti tomu, jaký by byl jeho průběh, kdyby nebylo toto proroctví vyřčeno, do té míry, že *nedostane za pravdu*.

SOCIÁLNÍ PŘESVĚDČENÍ A SOCIÁLNÍ REALITA

Mnoho Američanů dobré vůle si v důsledku nepochopení fungování sebenaplňujícího se proroctví (někdy zdráhavě) uchováva přetrvávající etnické a rasové předsudky. Jako předsudky, jako předčasné úsudky vsak tito lidé tato svá přesvědčení nechápou; vidí v nich průkazné výsledky pozorování. „Fakty“ jim nedovolují soudit jinak.

Náš nezaújatý bílý občan tak například pevně zastává názor, že černoši by neměli být připuštěni do jeho odborového svazu. Za tímto názorem samozřejmě není žádný předsudek, nýbrž holé, neúprosné fakty. A ty mluví dost jasně. Černoši, kteří „přišli z průmyslově nerozvinutého Jihu, nebyli vychováni v odborářských tradicích a neznají umění kolektivního vyjednávání“. Černoch je stávkokaz. Černoch se sem hrne se svou „nízkou životní úrovní“, aby přijal práci za mzdu nižší, než je obvyklé. Černoch je zkrátka „zrádce pracující třídy“ a z odborových organizací by měl být jasně vyloučen. To říkají fakty, jak je vidí náš sice tolerantní, nikoli však sentimentální odborář, naprosto nepoznamenány jakýmkoli pochopením sebenaplňujícího se proroctví jakožto základního společenského procesu.

Našemu odboráři ovšem uniká, že „fakty“, které pozoruje, vytváří on sám a jemu podobní. Jestliže totiž ve své definici situace pokládá černocho za nenapravitelného narušitele principů odborového hnutí a jestliže černocho vylučuje z odborů, vyvolává tím řadu důsledků, které skutečně spouště černochoů ztěžují, ne-li přímo berou možnost vyhnout se roli stávkokaza. Tisíce černochoů, kteří po první světové válce zůstali bez práce a nebyli připu-

Výřčením takového proroctví se **zabrání** jeho naplnění. Tímto důležitým typem se zde nezabýváme. Příklady obou **typů** sociálního proroctví přináší R. M. Maclver v *The More Perfect Union*, Macmillan, New York, 1948; obecně pojednání viz **stat'** „**Nepředvídané důsledky** záměrného sociálního jednání“ v tomto **svazku**.

tění do odborů, nemohly odolat zaměstnavatelům, kteří jim otevřeli brány do stávkou ochromených podniků a zvali je do světa práce, z něhož byli jinak vylučováni.

Historie vytváří svá vlastní ověření teorie sebenaplňujících se proroctví. O tom, že černoši byli stávkokazy proto, že nebyli připuštěni do odborů (a k širokému okruhu zaměstnání) - nikoli tedy, že do odborů nebyli připuštěni proto, že byli stávkokazy -, svědčí skutečnost, že v průmyslových odvětvích, v nichž byli v posledních desetiletích přijímáni do odborů, černocho jako stávkokaz prakticky vymizel.

Applikace Thomasova teorému také napovídá, jak se dá tragický a často začarovaný kruh sebenaplňujících se proroctví prolomit. Je třeba opustit počáteční definici situace, která tento kruh uvedla do pohybu. Je třeba zpochybnit původní domněnku a prosadit novou definici situace -teprve potom prokáže další sled událostí lživost této domněnky. Teprve potom přestane přesvědčení vytvářet realitu.

Avšak zpochybnění těchto hluboce zakořeněných definic situace není nějakou jednoduchou otázkou vůle. Vůli, nebo když na to přijde, dobrou vůli, není možno spouštět a zastavovat jako vodovodní kohoutek. Sociální inteligence a dobrá vůle jsou samy produkty jiných sociálních sil. V život je neuvede masová propaganda a masové vzdělávání v běžném smyslu těchto slov, tak drahých sociologickým všelécitelům. Že by falešné představy tváří v tvář pravdě tiše zmizely, neplatí v sociální sféře o nic víc než ve sféře psychické. Nepředpokládáme, že paranoik opustí své pracně vytvořené zkrslené obrazy a sebeklamy, když ho poučíme, že jsou naprosto nepodložené. Kdyby bylo možno léčit psychické neduhy pouhým šířením pravdy, naši psychiatři by strádali strukturální nezaměstnaností, a ne přepracováním. A tak ani průběžná „vzdělávací kampaň“ sama neodstraní rasové předsudky a diskriminaci.

Tento názor není příliš populární. Zvyk dovolávat se vzdělání jako všeléku na nejrozmanitější společenské pro-

blémy v Americe už pevně zakořenil. Navzdory tomu jde o iluzorní představu. Jak by takový program vzdělání v rasových otázkách vypadal? Kdo by vzdělával? Učitelé z našich komunit? Ale i učitelé, tak jako mnoho jiných Američanů, do jisté míry sdílejí právě ty předsudky, proti nimž by měli bojovat. A když je nesdílejí, nežádá se od nich, aby sloužili jako mučedníci svědomí na oltáři vzdělávací utopie? Jak dlouho se na základní škole v Alabamě, Mississippi nebo v Georgii udrží učitel, který se úzkostlivě snaží zbavit své malé žáky rasových předsudků, s nimiž přišli z domova? Nemáme-li zrovna na mysli změny, které se neskutečně vlečou a mají být realizovány v dlouhodobém časovém horizontu, vzdělání může být při uskutečňování změn v panujících vzorcích vztahů mezi rasami pouze pomocným doplňkem, nikoli hlavním nástrojem.

Abychom mohli lépe pochopit, proč nelze počítat s tím, že vzdělávací kampaně odstraní stávající etnické nepřátelství, musíme se nejdříve podívat, jak vnáší společnosti fungují vlastní a cizí skupiny (*in-groups, out-groups*), Etnické cizí skupiny - abychom převzali užitečný Sumnerův příspěvek k sociologickému žargonu - představují všichni ti, kteří jsou pokládáni za národnostně, rasově nebo nábožensky významně odlišné od „nás“. Protějškem etnické cizí skupiny je samozřejmě etnická vlastní skupina, již tvoří ti, kteří k ní „patří“. Hranice oddělující vlastní skupinu od cizích skupin není dána ani pevně, ani jednou provždy. Mění se podle situace. Pro velký počet bílých Američanů je Joe Louis členem cizí skupiny - je-li situace definována z rasového hlediska. Při jiné příležitosti - když Louis porazil nacizovaného Schmelinga - ho spousta týchž bílých Američanů vychvalovala jako příslušníka (národní) vlastní skupiny. Vlastenectví dostalo přednost před rasovým separatismem. Někdy tyto náhlé posuny hranic mezi skupinami vedou do poněkud trapných situací. Když například na olympijských hrách v Berlíně černí Američané vydobyli řadu poct, nacisté s poukazem na to, že v různých regionech Spojených států jsou černoši pokládáni za obča-

ny druhé kategorie, popírali, že hry opravdu vyhrály Spojené státy, protože černošští sportovci byli - jak jsme sami připouštěli - „nikoli plnoprávními“ Američany. Co na to mohli Bilbo nebo Rankin říci?

Pod laskavým vedením dominantní vlastní skupiny jsou etnické cizí skupiny neustále vystavovány živelnému působení předsudku, které podle mého názoru velmi omezuje možnosti masového vzdělávání a masové propagandy na cestě k etnické toleranci. Jde o proces, v němž se - budeme-li parafrázovat výrok sociologa Donalda Younga - „ctnosti vlastní skupiny stávají nectnostmi cizí skupiny“. Lidověji a snad názorněji lze tento proces ve vztazích mezi etniky a rasami nazvat „ať děláš co děláš, stejně se nezavděčíš“.

CTNOSTI VLASTNÍ SKUPINY A NECTNOSTI CIZÍ SKUPINY ;

Abychom si ověřili, že etnické cizí skupiny jsou zatracovány, ať už hodnoty bílé protestantské společnosti přijmou za své, nebo ne, zastavme se nejdříve u jednoho z hrdinů kultury vlastní skupiny, podívejme se na vlastnosti, jimiž ho životopisci i lidové mínění obdarují; a vydestilujme tak rysy ducha, jednání a charakteru, které se obecně považují za veskrze obdivuhodné.

Výběr Aba Lincolna coby kulturního hrdiny, který nejdokonaleji ztělesňuje hlavní americké ctnosti, není třeba zdůvodňovat opakovanými průzkumy veřejného mínění. Jak uvádějí Lyndovi v *Middktownu*, lidé typického amerického maloměsta jsou ochotni vedle Lincolna jako dalšího největšího Američana postavit pouze George Washingtona. Za ryze svého ho považuje bezmála tolik dobře situovaných republikánů, kolik o něco méně dobře situovaných demokratů.²

K Lincolnovi jako kulturnímu hrdinovi viz podnětný esej Davida

I příslovečný školák ví, že Lincoln byl šetrný, pracovitý, dychtivý poznání, ctizádostivý, oddaný právům obyčejného člověka a nadmíru úspěšný v postupu po žebříčku příležitostí - z té nejspodnější nádenické příčky se dostal do úctyhodných výšin obchodníka a právníka. (Jeho závratný vzestup není třeba sledovat dále.)

Kdyby člověk nevěděl, že tyto vlastnosti a výsledky snažení stojí vysoko na hodnotovém žebříčku americké střední třídy, stačilo by mu prolistovat výpověď Lyndových o „Duchu maloměsta“ a měl by v této věci zcela jasno. Obraz Velkého osvoboditele je tam totiž vyveden právě v hodnotách, v něž věří maloměsto. A protože američtí maloměšťáci vyznávají tyto hodnoty, není divu, že odsuzují a znevažují ty osoby a skupiny, které takové hodnoty

Donalda „Getting Right with Lincoln“, *Lincoln Reconsidered*, Alfred A. Knopf, New York, 1956, str. 3-18.

Přestože Lincoln nominálně samozřejmě zůstává symbolickým vůdcem republikánů, může jít jen o další paradox politické historie, podobný tomu, jehož si Lincoln svého času všiml v souvislosti s Jeffersonem a demokraty.

„Phpomeneme-li si navíc, že Jeffersonova strana vznikla na základě údajně nejvyšší oddanosti osobním právům člověka a že vlastnická práva pokládala za druhotná a o hodně podřadnější, a přijmeme-li předpoklad, že tzv. demokraté jsou dnes Jeffersonovou stranou a jejich oponenti stranou antijeffersonovců, pak je stejně zajímavé, jak naprosto si tyto dvě strany vyměnily místa, pokud jde o princip, v němž se původně údajně rozcházelely. Dnešní demokraté pokládají svobodu jednoho Člověka za absolutní nic, střeťne-li se s právem jiného člověka na vlastnictví; republikáni jsou oproti tomu jak pro člověka, tak pro dolar, avšak v případě konfliktu je člověk před dolarem.

Vzpomínám si, jak jsem se kdysi dobře bavil při pohledu na dva priopilé muže zápasící spolu v zimnicích, jejichž dlouhý a poměrně neškodný boj měl ten výsledek, že každý z nich se probojoval do kabátu toho druhého. Jsou-li dvě dnešní hlavní strany skutečně identické s dvěma stranami z dob Jeffersona a Adamse, potom předvedly stejný výkon jako oni dva opilí muži.“

Abraham Lincoln v dopise H. L. Piercovi a jiným, 6. dubna 1859, *Complete Works of Abraham Lincoln*, red. John G. Nicolay a John Hay, New York, 1894, V, str. 125-126.

podle všeho nemají. Jestliže se bílé vlastní skupině zdá, že černoši nejsou vzdělaní tak jak ona, že je mezi nimi „nadmíru“ vysoký podíl nekvalifikovaných dělníků a „nadmíru“ nízký podíl úspěšných podnikatelů a intelektuálů, že nejsou šetrní - atak dál podle středostavovského katalogu ctností a hříchů -, pak je snadné porozumět obvinění, že černocho je „horší“ než bělocho.

Víme-li, jak funguje sebenaplňující se proroctví, nepřekvapí nás, že obvinění vznášená proti černocho, která zjevně nejsou založena na omylu, se ukáží být pravdivými pouze zdánlivě. Tato obvinění jsou pravdivá pouze v jakémsi pickwickovském smyslu, díky sebenaplňujícímu se proroctví, které, jak jsme shledali, je pravdivým z povahy věci. Když dominantní vlastní skupina věří, že černoši jsou horší, a když dohlíží na to, aby se prostředky na vzdělání „zbytečně nevydávaly na tyto neschopné lidi“, a potom jako poslední důkaz této podřadnosti vyhlásí, že černoši mají v poměru k bělocho „jenom“ jednu pětinu absolventů vysokých škol, jde pouze o průhledný kousek sociální eskamotáže, který nás sotva uvede v úžas. Viděli jsme, jak byl králik pečlivě, i když ne příliš zručně vložen do klobouku, a tak nyní na jeho vítězoslavné vytažení nemůžeme hledět jinak než úkosem. (Ve skutečnosti je spíše tak trochu s podivem pozorovat, že na vyšší školy šla větší část černých než bílých absolventů středních škol; černoši, kteří jsou sdostatek srdnatí, aby zdolali vysoké zdi diskriminace, zřejmě představují ještě vybranější skupinu než průměr středoškolské bílé populace.)

A podobně, když gentleman z Mississippi (státu, který na průměrného bílého žáka vydává pětkrát tolik, kolik na průměrného černého žáka) dokazuje základní méněcennost černocho konstatováním, že poměr počtu lékařů na počet obyvatel u černocho k tomuto počtu u bělocho není ani jedna ku čtyřem, často si pod dojmem jeho zpřeházené logiky ani neuvědomujeme jeho hluboké předsudky. Mechanismus sebenaplňujícího se proroctví je v těchto případech tak jasný, že tyto zdánlivé důkazy mohou brát

vážně pouze lidé, kteří svůj život navždy zasvětili vítězství pocitu nad faktem. Podvržený důkaz dává ale často vyrůst ryzí víře. Nikterak vzácnou fází sebenaplňujícího se proctví je sebehypnóza vlastní propagandou.

Tolik pokud jde o odsuzování cizích skupin za to, že (jak se zdá) neprojevují ctností vlastní skupiny. Je to nechutný etnocentrismus okořeněný sobeckým zájmem. Ale co ona druhá podoba tohoto procesu? Může člověk skutečně myslet vážně zatracování cizích skupin, i když *mají* shora uvedené ctnosti? Může.

V důsledku dokonale dvojsymetrického předsudku to etnické a rasové cizí skupiny schytají v každém případě. Člen cizí skupiny je odsuzován systematicky, v podstatě *bez ohledu na to, co dělá*. A co víc: rozmarne uplatňování nevypočitatelné kritické logiky způsobuje, že za zločin je trestána oběť. Předsudky a diskriminace zaměřené proti cizí skupině nejsou nehledě na vnější zdání výsledkem toho, co cizí skupina dělá. Jsou zakořeněny hluboko ve struktuře naší společnosti a sociální psychice jejích členů.

Abychom pochopili, proč tomu tak je, musíme prozkoumat morální alchymii, již vlastní skupina podle potřeby pohotově proměňuje ctnost v nectnost a nectnost v ctnost. Opět budeme postupovat metodou uvádění konkrétních případů.

Začneme podmanivě prostým receptem morální alchymie: totéž chování je třeba hodnotit různě podle toho, kdo se takto chová. Zdatný alchymista například hned ví, že „být pevný“ se správně časuje následovně:

já jsem pevný, ty
jsi umíněný, on
je zabeďněný.

Jsou sice i lidé, kteří neovládají jazyk této vědy a kteří vám řeknou, že jde-li ve všech třech případech o stejné chování, měl by je charakterizovat jeden a týž výraz, ale takový nealchymistický nesmysl je zkrátka třeba ignorovat.

S tímto experimentem na paměti se podívejme, jak se hodnocení naprosto stejného chování úplně promění, přejde-li toto chování z vlastní skupiny do cizí a předmětem hodnocení se místo Aba Lincolna stane Abe Cohen nebo Abe Kurokawa. Postupujme systematicky. Pracoval Lincoln dlouho do noci? To svědčí o tom, že byl pilný, cílevědomý, vytrvalý a že chtěl plně realizovat své schopnosti. Že chodí stejně pozdě spát Židé a Japonci z cizích skupin? To je pouze dokladem jejich hrabivé mentality, jejich podbízivé ochoty dřít za jakýkoli plat, a tím bezohledně podrývat americké normy, jejich podpásových konkurenčních praktik. Je-li hrdina vlastní skupiny skromný, hospodárný a střídmý, potom je zlosyn cizí skupiny lakomý skrblík, který by si dal pro groš koleno vrtat. Tak jako si Abe z vlastní skupiny zaslouhuje za svou šikovnou mazanost, bystrost a inteligenci veškerou chválu, zaslouhuje si Abe z cizí skupiny za svou prohnanost, lstivost, počouchlost a přílišnou vychytralost jen samé pohrdání a odsudek. Odmítl se nezdolný Lincoln spokojit s manuální prací? Dal raději přednost uplatnění mozku? Potom mu náleží všechna čest za to, jak odvázně vystoupal po vratkém žebříku příležitostí. Pokud ale k výměně manuální práce za práci duševní dojde v cizí skupině, **její** obchodníci a právníci si nezasluhují nic jiného než výtky za parazitní způsob života. Snažil se Abe Lincoln obsáhnout moudrost celých věků ustavičným studiem? S Židem je ta potíž, že je upocený šprt, který má nos pořád zabořený v knize, zatímco slušní lidé se chodí dívat na nějaké umění nebo na míčové hry. Nebyl rezolutní Lincoln ochoten nechat se omezovat kritérii své provinciální společnosti? To se přece u člověka, který má svou vizi, musí očekávat. Ale jestli citlivá místa naší společnosti kritizují příslušníci cizích skupin, pošleme je tam, odkud přivand-rovali. Nezapomněl Lincoln, který se pozvedl vysoko nad svůj původ, nikdy na práva obyčejného člověka a schvaloval právo dělníků na stávkou? To vypovídá pouze o tom, že tak jako všichni skuteční Američané byl i tento největší

z Američanů svým životem oddán věci svobody. Když se ale probíráme statistikami o stávkách, nesmíme zapomenout, že tyto neamerické praktiky jsou výsledkem působení přivandrovalců, kteří mezi jinak spokojenými dělníky provádějí svoji zlovolnou agitaci.

Jakmile je jednou klasický recept morální alchymie formulován, jeho uplatnění je už snadnou záležitostí. Obratným využíváním bohatých slovníků chvály a hany vlastní skupina snadno přemění své vlastní ctnosti v neřesti jiných. Proč se ale takové množství příslušníků vlastní skupiny kvalifikuje jako zdatní morální alchymisté? Proč se tolik členů vlastní skupiny tak cele věnuje tomuto neustálému experimentování s morální transmutací?

Na cestě za vysvětlením opusťme hranice naší země a vydejme se za antropologem Malinowským na Trobriandovy ostrovy. Na nich totiž nacházíme příhodně obdobný recept. U Trobriandů platí - v míře, jíž se Američané, přestože mají Hollywood a časopisy odpovídající konfese, zjevně ještě nepřiblížili -, že úspěch u žen přináší muži čest a prestiž. Sexuální zdatnost je tam pozitivní hodnotou, morálním kladem. Má-li ale „příliš mnoho“ sexuálních úspěchů - zlomí-li „příliš mnoho“ srdcí - řadový Trobriand, potom se úctyhodný seznam jeho výkonů stává předmětem pohoršení a odporu, protože takové výsledky by se měly samozřejmě vyskytovat pouze v elitě, mezi náčelníky či mocnými muži. Náčelníky velmi rozčiluje každý osobní úspěch, který není oprávněn společenským postavením. Dobré morální vlastnosti zůstávají dobrými, pouze pokud nepřekročí žárlivě střežené hranice vlastní skupiny. Správná činnost provozovaná nesprávnými lidmi vyvolává opovržení, nikoli úctu. Je totiž jasné, že pouze takto - tím, že tyto ctnosti vyhradí výlučně pro sebe - si mohou mocní muži udržet svou význačnost, prestiž a moc. K zachování neporušenosti systému sociální stratifikace a sociální moci nelze vymyslet rozumnější metodu.

Trobriandé nás ale mohou poučit ještě o jiném. Všechno nasvědčuje tomu, že náčelníci si tento opevňovací program nevymysleli z vypočítavosti, na základě chladné úvahy. Jejich chování je spontánní, bezděčné a bezprostřední. Jejich odpor k „příliš velkým“ ambicím a „příliš velkému“ úspěchu na straně obyčejných Trobriandů není líčený - je upřímný a nefalšovaný. To, že tato pohotová emocionální reakce na „nemístné“ projevy ctností vlastní skupiny je také užitečným prostředkem k upevnění zvláštních nároků náčelníků na dobra trobriandského života, je dáno pouze shodou okolností. Nic není dál od pravdy a nic nepředstavuje tak překroucený výklad faktů jako domněnka, že toto obrácení ctností vlastní skupiny v neřesti skupiny cizí je součástí vykalkulovaných, promyšlených intrik, jimiž chtějí náčelníci udržet trobriandské plebejce v patřičných mezích. Nejde o nic jiného, než že náčelníkům byl naočkován smysl pro náležitý řád věcí a že pokládají za svou svatou povinnost dbát o prostřednost jiných.

Stejně chyby - prostého převrácení morálního statusu vlastní a cizí skupiny - bychom se neměli dopouštět, ani když se ostře distancujeme od prohřešků morálních alchymistů. Věci se nemají přece tak, že Židé a černoši jsou všichni do jednoho andělé, a křesťané a běloši jsou všichni bez výjimky zloduchové. Individuální ctnost se nyní nebude nacházet výhradně v rasově či etnicky „špatných“ městských čtvrtích a individuální neřestnost v těch „dobrých“. Je dokonce myslitelné, že mezi Černochoy a Židy se najde stejně tolik zkažených a nemravných lidí, kolik mezi nežidovskými bělochy. Jde jenom o to, že ošklivý plot, který ohrazuje vlastní skupinu, shodou okolností bere lidem, kteří tvoří cizí skupiny, možnost, aby se s nimi zacházelo s obyčejnou lidskou slušností.

SOCIÁLNÍ FUNKCE A DYSFUNKCE

Stačí, podíváme-li se na důsledky této podivné morální alchymie, a pochopíme, že na odsuzování členů cizích skupin, ať už projevují nebo neprojevují ctnosti vlastní skupiny, není nic paradoxního. Odsouzení z obou těchto důvodů má jednu a tutéž sociální funkci. Zdánlivé protiklady splývají v jedno. Když jsou černoši označováni za neodčitelně méněcenné, protože zjevně tyto ctnosti nemají, potvrzuje se tím přirozená oprávněnost toho, že jim bylo ve společnosti přiděleno podřadné postavení. A když se o Židech nebo Japoncích uvádí, že přebírají příliš mnoho hodnot vlastní skupiny, v jasném světle se tak ukazuje, že je třeba držet je pod spolehlivou kontrolou za hradbami diskriminace. V obou případech lze mít zvláštní status připsaný jednotlivým cizím skupinám za věc veskrze logickou a přijatelnou.

A přesto toto zjevně přijatelné opatření vytrvale přináší naprosto nepřijatelné logické asociální důsledky. Posuďme jen několik z nich.

Za jistých okolností omezení vnucená cizí skupině -řekněme kvótování počtu Židů, kteří mohou nastoupit na vyšší a odborné školy - logicky předpokládají strach z možné nadřazenosti cizí skupiny. Kdyby tomu bylo jinak, nemusela by se praktikovat žádná diskriminace. Neúspěšné, neosobní síly akademické konkurence by záhy snížily počet židovských (nebo japonských nebo černošských) studentů na „přiměřenou“ výši.

Toto předpokládané přesvědčení o nadřazenosti je, jak se zdá, unáhlené. Prostě neexistuje dost vědeckých důkazů, které by židovskou, japonskou nebo černošskou nadřazenost doložily. Snahu diskriminátora zvláštní skupiny nahradit mýtus o árijské nadřazenosti mýtem o neárijské nadřazenosti odsuzuje věda k neúspěchu. Takové mýty se navíc míjejí svým cílem. Život ve světě mýtu musí nakonec narazit na fakty ve světě reality. A tak by snad bylo -pokud jde o prostý vlastní zájem a sociální terapii - ro-

zumné, kdyby vlastní skupina tento mýtus opustila a přimkla se k realitě.

Vzorec „ať děláš co děláš, stejně se nezavdčíš“ má ještě další důsledky - uvnitř cizích skupin samých. Reakce na údajné nedostatky je stejně samozřejmá jako předpověditelná. Jestliže se někomu neustále opakuje, že je méněcenný, že nemá žádné klady, je naprosto lidské chytat se každé drobnosti svědčící o opaku. Definice vlastní skupiny vnucují domněle podřadné cizí skupině obrannou tendenci zveličovat a zdůrazňovat „přednosti rasy“. Jak zaznamenal význačný černošský sociolog Franklin Frazier, černošské noviny jsou „silně rasově zatížené a čiší z nich velká pýcha na úspěchy černochoů, z nichž většina představuje -poměřováno v širších kritériích - pouze skrovné výsledky“. Sebeoslavování, s nímž se do jisté míry setkáváme u všech skupin, se stává častou reakcí na vytrvalé snižování zvenci.

Odsuzování cizích skupin za nadměrné úspěchy však plodí ještě bizarnější chování. Po jisté době, často v zájmu sebeobrany, začnou být tyto cizí skupiny přesvědčeny, že jejich ctnosti jsou opravdu nectnostmi. Nastává tak závěrečná epizoda v tragikomedii převrácených hodnot.

Pokusme se sledovat zápletku v rozvětveném bludišti vnitřních rozporů. Uctivý obdiv nad příkrým vzestupem od poslíčka k prezidentovi má v americké kultuře hluboké kořeny. Tento dlouhý a namáhavý výstup s sebou přináší dvojí svědectví: svědčí o tom, že opravdovým talentům jsou v americké společnosti možnosti postupu otevřeny dokořán, a vypovídá o hodnotnosti člověka, který se významenal svým hrdinským vzestupem. Je vždycky nespravedlivé vybrat jednu z mnoha velkých postav, které si přes všechnu nepřízeň osudu probíjávaly cestu vzhůru, dokud nedosáhly vrcholu a neusedly do čela dlouhého stolu ve velké zasedací místnosti Správní rady. Jako prototyp nám bude stačit čistě namátkou vybraný příběh Frederic-ka H. Eckera, předsedy správní rady jedné z největších soukromých korporací na světě - pojišťovací společnosti

Metropolitan Life Insurance Company. Z podřadného a málo placeného místa se vyšvihl do prominentního postavení. A přiměřeně tomu se tento mocný a úspěšný muž stal objektem neustávajícího přívalu poct. Náhoda chtěla tomu, i když je to soukromá věc tohoto významného finančníka, aby pan Ecker byl presbyterián. Žádný ze starších presbyteriánské církve ale nakonec veřejně nevystoupil, aby vyhlásil, že úspěšná kariéra pana Eckera by se neměla brát příliš vážně, že z chudoby se k hojnosti pozvedlo konec konců poměrně málo presbyteriánů a že presbyteriáni ve skutečnosti „nekontrolují“ svět financí - nebo životních pojištění či investiční výstavby. Jak se dalo předpokládat, představitelé presbyteriánské církve se raději spojili s jinými Američany vyznávajícími středostavovské normy úspěchu v oslavě výjimečně úspěšného pana Eckera a chvále dalších synů této církve, kteří vystoupali do téměř stejných výšin. V bezpečí svého vnitro skupinového statusu poukazují na příklady individuálního úspěchu prstem spíše hrdě vztyčeným než ulekaně varujícím.

Na pozoruhodné výkony členů cizích skupin však praktiky morální alchymie předpisují jiné reakce. Je zřejmé, že je-li úspěch nečtností, takové výkony je třeba neuznat nebo přinejmenším znevážit. Za těchto podmínek se musí to, co je důvodem presbyteriánské hrdosti, stát důvodem židovského strachu. Je-li Žid odsuzován za studijní, profesní, vědecký nebo ekonomický úspěch, pak je zcela pochopitelné, že řada Židů začne v zájmu prosté sebeobrany cítit potřebu tyto úspěchy snižovat. Kruh paradoxu tak uzavírají příslušníci cizích skupin snaživě ujišťující mocnou vlastní skupinu, že se ve skutečnosti neprovinili neobyčejnými příspěvky k vědě, různým odbornostem, umění, vládě a hospodářství.

Ve společnosti, která je zvyklá vidět v bohatství záruku schopností, je cizí skupina převrácenými postoji dominantní vlastní skupiny nucena popírat, že by mezi jejími členy bylo hodně bohatých. „Z dvou set největších nebankovních korporací... jich má pouze deset za prezidenta

či předsedu správní rady Žida." Jde o konstatování anti-semity, který chce prokázat neschopnost a méněcennost Židů, kteří se tak málo přičinili „o budování korporací, na nichž stojí Amerika"? Kdepak. Je to odpověď Antidefamační ligy B' nai B' rith na antisemitskou propagandu.

Ve společnosti, kde - jak vyplynulo z nedávného průzkumu Národního centra pro průzkum veřejného mínění - na žebříčku společenské prestiže zaujímá profese lékaře vyšší místo než kterékoli jiné z devadesáti do průzkumu zahrnutých povolání (s výjimkou profese soudce Nejvyššího soudu Spojených států), vmanévrovává útočící vlastní skupina některé židovské mluvčí do fantastického postoje, kdy vyhlásují „hluboké znepokojení“ nad počtem Židů vykonávajících medicínskou praxi, který je „v nepoměru k počtu Židů v jiných povoláních“. Místo aby byl židovský doktor v národě, který strádá chronickým nedostatkem lékařů, odměněn chválou za těžce nabyté vědomosti a dovednosti a za svoji společenskou užitečnost, stává se politováníhodným důvodem hlubokého znepokojení. Toto sebezapírání bude vypadat jako součást normálního řádu věcí teprve tehdy, až newyorští Yankeové veřejně vyhlásí hluboké znepokojení nad hojností svých titulů ve Světové sérii, která je v takovém nepoměru k počtu triumfů, jichž dosáhly ostatní ligové týmy.

V kultuře, která ze zásady přisuzuje duševním pracovníkům vyšší společenskou hodnotu než i těm nejzručnějším z těch, kdo „dřevo sekají a vodu nosí“, se cizí skupina dostává do tak paradoxní situace, že se naopak obhájí poukazem na velké množství židovských natěračů a tapetářů, fasádníků, elektrikářů, klempířů a instalatérů.

Ještě nám zbývá zastavit se u posledního projevu převrácení hodnot. Každé nové sčítání obyvatel vykazuje přírůstek Američanů ve městech a na předměstích. Američané již na cestě k urbanizaci dospěli tak daleko, že na farmách žije méně než jedna pětina populace. Je nasnadě, že metodisté, katolíci, baptisté a episkopalisté mají nejvyšší čas si uvědomit, jak špatné je, putují-li jejich souvěr-

či do měst. Neboť jak je dobře známo, jedním z hlavních obvinění vznášených proti Židovi je, že tak nechutně tíhne k životu ve městě. Židovští představitelé se proto ocitají v neuvěřitelné situaci, kdy své lidi defenzivně nabádají, aby se stěhovali do farmářských oblastí, které tak spěšně opouštějí do měst mířící zástupy křesťanů. Snad to není vůbec nutné. Židovský zločin urbanismu získává totiž u vlastní skupiny stále větší oblibu, a tak se možná přemění v transcendentní ctnost. Člověk si pravda nemůže být jist, V tomto bujícím matení převrácených hodnot nebude záhy možné rozhodnout, kdy je ctnost hříchem a hřích morální předností.

Uprostřed tohoto zmatku zůstává jedna věc jasná. Tak jako jiné národy, i Židé odvedli světu kultury vynikající příspěvky. Podívejme se pouze na zkrácený výčet. V oblasti krásné literatury (samozřejmě je třeba připustit velké odchylky v hodnotě celkového díla) patří k židovským autorům Heine, Karl Kraus, Borne, Hofmannsthal, Schnitzler, Kafka. Ze sféry hudební skladby jmenujme Meyerbeera, Felixe Mendelssohna, Offenbacha, Mahlera a Schon-berga. Z hudebních virtuosů uveďme jenom Rosenthala, Schnabela, Godowskeho, Pachmanna, Kreislera, Huber-manna, Milsteina, Elmana, Heifetze, Joachima a Menu -hina. Z vědců o nic menšího formátu, než jaký se odměňuje Nobelovou cenou, si připomeňme pouze dobře známá jména jako Beranyi, Mayerhof, Ehrlich, Michelson, Lippmann, Haber, Willstätter a Einstein. V esoterickém, imaginativním světě matematické invence si všimněme alespoň Kroneckera, tvůrce moderní teorie Čísel, Hermann Minkowského,³ který položil matematické základy

³ Zde by rozhodně nestačilo uvést pouze příjmení, protože jinak by si někdo mohl splést matematika Hermanna Minkowského s Eugenem Minkowským, jenž tak významně přispěl k našim poznatkům o schizofrenii, nebo s Mieczyslawem Minkowským, kapacitou v oboru anatomie mozku, anebo ještě s Oskarem Minkowským, objevitelem diabetu pankreatu.

speciální teorie relativity, nebo Jacobiho a jeho základní práce z teorie eliptických funkcí. V každém speciálním oboru kultury se nám nabízí řada mužů a žen, kteří byli shodou okolností Židé.

A kdo se tak přičinlivě snaží pět chválu na Židy? Kdo si dal tu práci, aby sestavil seznam mnoha set význačných Židů, kteří se tak pozoruhodně zapsali ve vědě, literatuře a umění - seznam, z něhož bylo vyňato pár našich příkladů? Byl to semitonl, který chtěl doložit, že jeho národ se náležitou měrou podílí na světové kultuře? Už by nás mohlo napadnout, že nikoli. Úplný seznam se nachází ve třicátém šestém vydání antisemitské příručky od rasisty Fritsche. Fritsch v souladu s alchymistickým receptem na přeměnu ctností vlastní skupiny v nectnosti cizí skupiny předkládá tento výčet jako jmenný přehled stavu záškodníků, kteří si uzurpovali výsledky a úspěchy, jež správně náležejí árijské vlastní skupině.

Jakmile pochopíme dominantní roh vlastní skupiny v definování situace, vytratí se i další paradox zdánlivě protikladného chování černošské cizí skupiny a židovské cizí skupiny. Chování obou menšinových skupin je reakcí na neopodstatněná tvrzení většinové skupiny.

Jestliže se o černoších prohlašuje, že jsou méněcenní, a aby se doložila správnost tohoto prohlášení, uvádí se, že prý nepřispívají ke světové kultuře, potom je lidská potřeba sebeúcty a starost o vlastní bezpečí často vedou k *defenzivnímu* zveličování všech úspěchů, jichž dosáhli příslušníci této rasy. Vyčítají-li se Židům nadměrné úspěchy a příliš velké ambice a sestavují-li se na podporu těchto výtek seznamy vynikajících židovských osobností, pak je potřeba bezpečí nutí *defenzivně* snižovat skutečné výkony příslušníků své skupiny. Zdánlivě protistojné typy chování plní stejnou psychologickou a sociální funkci. Přílišná snaha se prosadit na jedné straně a ustupování do pozadí na straně druhé fungují jako prostředky, jež mají pomoci vypořádat se s odsuzováním jedné skupiny pro údajnou nedostatečnost a druhé skupiny pro údajnou

převahu. Ničím neohrožovaná vlastní skupina se svým jemným smyslem pro morální nadřazenost hledí na tyto podivné projevy cizích skupin se směsicí výsměchu a pohrdání.

UZÁKONĚNÁ INSTITUCIONÁLNÍ ZMĚNA

Bude tato skličující tragikomedie bez ustání pokračovat jen s menšími změnami v obsazení? Nikoli nezbytně.

Kdyby byly jediným základem pro skoncování s touto hrou mravní zábrany a smysl pro slušnost, skutečně bychom mohli očekávat, že její stažení z repertoáru bude kdesi v nedohlednu. Samy o sobe nejsou mravní city při léčbě společenských neduhů o mnoho účinnější než při léčbě neduhů tělesných. Bezesporu pomáhají motivovat snahy o změnu, avšak realistické prostředky k dosažení cíle nahradit nemohou - což dokládají hustě obsazené hřbitovy naivních utopií.

Z řady náznaků lze ale soudit, že fungování sebenaplňujícího se proroctví ve společnosti je možno cíleně a plánovaně zastavit a začarovaný kruh prolomit. Návod k tomu, jak by se toho dalo dosáhnout, poskytuje dohra našeho sociologického příkladu s Poslední národní bankou. V bájných dvacátých letech, kdy Coolidge nepochybně přivodil republikánskou éru hojnosti a prosperity, potichu přerušilo provoz v průměru 635 bank ročně. Během čtyř let před velkým krachem a po něm, kdy Hoover nepochybně nezavinil republikánskou éru zdlouhavé deprese, vyletěl roční průměr do senzačnější výše 2 276 zastavení bankovní činnosti. Je ale zajímavé, že ve dvanácti letech po zřízení Federal Deposit Insurance Corporation (Federální pojištění vkladů) a po uzákonění další bankovní legislativy, kdy Roosevelt prezidentoval demokratické depresi a oživení, recesi a boomu, poklesl počet přerušeni činnosti bank na skoupý průměr 28 za rok. Panické obavy o vložené peníze možná legislativa institucionálně nerozptýlila. Přesto ale přestaly mít milióny vklad-

datelů proč se přidávat k panickým runům na banky, protože promyšlená institucionální změna zkrátka a dobře odstranila k panice důvod. Důvody rasového nepřátelství nejsou o nic víc vrozenými psychologickými konstantami než důvody paniky. Navzdory tomu, co hlásají amatérští psychologové, nemají slepá panika ani rasové útoky kořeny v lidské přirozenosti. Tyto modely lidského chování jsou do velké míry produktem modifikovatelné struktury společnosti.

Další návod najdeme v našem příkladě o všeobecném nepřátelství bílých odborářů k černošským stávkokazům, které do průmyslových odvětví přivedli zaměstnavatelé s koncem první světové války. Jakmile se počáteční charakterizace černošů jako lidí, kteří si nezasluhují být členy odborů, z větší části zhroutila, černoši - kterým se také otevřel větší okruh pracovních příležitostí - přestali pokládat za nezbytné vstupovat do práce branami, jež pro ně otvírali stávkami postižení zaměstnavatelé. Opět došlo k tomu, že vhodná institucionální změna prolomila tragický kruh sebenaplňujícího se proroctví. Záměrná sociální změna prokázala falešnost pevného přesvědčení, že spolupracovat s bílými spoluzaměstnanci v odborových svazech „je zkrátka proti přirozenosti Černocho“.

Poslední příklad je vybrán ze studie o projektu rasové smíšeného bydlení. V Hilltownu v Pittsburghu se nachází komunita, již tvoří padesát procent černošských a padesát procent bělošských rodin. Nejde o nějakou utopii dvacátého století. I zde tak jako jinde existují mezi lidmi neshody. Ale v komunitě, v níž jsou tyto dvě rasy zastoupeny půl na půl, udává méně než pětina bělochů a méně než třetina černošů, že k těmto neshodám dochází mezi příslušníky *odlišných* ras. Podle toho, co tito lidé tvrdí, se neshody do velké míry omezují na spory uvnitř té které rasové skupiny. A přesto pouze jeden z dvaceti pěti bělochů původně *očekával*, že vztahy mezi rasami v této komunitě budou poklidné, pětkrát tolik lidí předpokládalo vážné problémy a zbytek předpovídal situaci celkem snesitelnou,

byť ne zcela příjemnou. Taková tedy byla očekávání. Poté, co již bylo možno hodnotit vlastní zkušenosti, se ukázalo, že tři čtvrtiny z těch bělochů, kteří se bydlení vedle černochů nejvíce obávali, zjistily, že konec konců „rasy spolu vycházejí docela dobře“. Nechceme zde podrobně rozvádět výsledky, k nimž studie dospěla; v podstatě ale opět dokládají, že za *příhodných* institucionálních a *administrativních podmínek* mohou na místo obav z konfliktů mezi rasami nastoupit zkušenosti s jejich přátelskými vztahy.

Tyto a jim podobné změny nenastávají automaticky. Sebenaplňující se proroctví, které činí z obav realitu, funguje pouze za absence záměrných institucionálních kontrolních mechanismů. Tragický kruh strachu, sociální pohromy a znovu přiživovaného strachu je možno rozbít pouze odmítnutím sociálního fatalismu, k němuž vede představa nezměnitelné lidské přirozenosti.

Etnické předsudky skutečně vymírají - ale pomalu. Přes práh zapomnění jim nepomůžeme tím, že budeme tvrději prohlašovat, že je nerozumné a nedůstojné je držet při životě, nýbrž tím, že přerušíme přísun živin, který jim dnes poskytují určité instituce naší společnosti.

Pochybujeme-li o schopnosti člověka usměřovat Člověka a společnost, setraváme-li ve svém sklonu vidět ve vzorech minulosti mapu budoucnosti, snad je načase znovu si připomenout moudrost sto let staré Tocquevillo-vy myšlenky: „Jsem nakloněn věřit, že to, čemu říkáme nepostradatelné instituce, často neznámá nic jiného než instituce, na které jsme si zvykli, a že pokud jde o společenské uspořádání, je pole možností mnohem rozsáhlejší, než jsou lidé žijící ve svých různých společnostech s to si představit.“

Důvod k pesimismu nezavdávají ani hojné, dokonce ani typické neúspěchy v plánování lidských vztahů mezi etnickými skupinami. Ve světové laboratoři sociologů stejně jako v izolovanějších laboratořích fyziků a chemiků je směrodatný úspěšný experiment, ne tisíc a jeden ne-

zdar, které mu předcházely. Jediný úspěch je poučnější než mnohočetné neúspěchy. Jediný úspěch dokazuje, že ho lze dosáhnout. Potom je jenom třeba zjistit, co k němu vedlo. Tak alespoň chápu sociologický smysl objevných slov Thomase Love Peacocka: „Cokoli je, je možné.“